

Silný kňour. Foto: Jakub Drimaj

Prase divoké ve středoevropské (naší) krajině. Původní druh a přesto nepřítel?

Pavel Kolibáč, Radim Plhal, Petr Slavík

Problematika narůstajících škod způsobených prasetem divokým je celoevropským problémem. Při bližším pohledu se skoro zdá, že alespoň ve středoevropském kontextu byly úhelným kamenem tohoto vývoje velké válečné konflikty

minulosti – doba pobělohorská a následná třicetiletá válka, válka o rakousko-uherské dědictví a druhá světová válka. Mezi hlavní aspekty tohoto scénáře náleží zejména demografický vývoj a s ním spjaté změny ve využívání krajiny.

Prase divoké (*Sus scrofa*) je naším původním druhem. Je to druh s vysokou reprodukční schopností, jehož stálá populační hustota byla v minulosti udržována přirozenými mechanismy. Až změny v utváření krajiny, spolu s vymizením velkých šelem sebou přinesly velmi příznivé podmínky pro jeho život a další šíření.

Nedávná historie přítomnosti prasete divokého ve středoevropské krajině

K závažnějším změnám v krajině ve vztahu k tomuto druhu došlo pravděpodobně v období pobělohorském a po následné třicetileté válce. Ozbrojený konflikt mezi protestanty a katolíky se postupně šířil po evropském prostoru, nicméně jeho počátek a také první roky války probíhaly především ve střední Evropě, a to na území Českého království a Rakouského arcivévodství. Následná vleklá válka měla pro obyvatelstvo katastrofální následky. Po jejím skončení v roce 1648, uzavřením Vestfálského míru, poklesl v průměru počet obyvatel o třicet procent, u mužů dokonce až o padesát procent. Zaniklo mnoho obcí a na značné části zemědělské půdy se počal šířit les. V této době počínají stavy černé zvěře stoupat a tento trend přetrvává bez přerušení až do první poloviny 18. století. Situaci ve střední Evropě následně zamíchaly války o rakousko-uherské dědictví v letech 1740–1748 mezi Marií Terezií a pruským králem Fridrichem II. Výsledkem tohoto celkově asi stoletého vývoje byl neudržitelný nárůst škod na polních plodinách. V důsledku potíží v zásobování obyvatelstva potravinami počal v roce 1766 v zemích habsburské monarchie platit císařský patent, kterým se ukládala vlastníkům tzv. loveckého práva povinnost úhrady vzniklých škod. Následovalo další nařízení z roku 1770 o uzavření černé zvěře do obor. V pořadí třetím byl výnos císaře Josefa II. z roku 1786, kterým se přímo zakazoval chov černé zvěře ve volnosti. Na základě těchto ustanovení pak černá zvěř na volnosti prakticky vymizela. Dokladem jsou historické myslivecké statistiky, které od roku 1874 do období několika let po skončení druhé světové války uvádějí na území Čech, Moravy a Slezska celkový úlovek v rozsahu několika stovek kusů, přičemž do období druhé světové války se téměř výhradně jedná o úlovky zvířat v oborních chovech.

Tento stav zůstal nezměněn až do konce druhé světové války, kdy v důsledku bojů a přítomnosti armád byla většina obor zlikvidována a prase divoké se dostalo do volné přírody. Soudí se, že došlo i k přesunu zvířat na naše území před čelem postupující východní fronty. První významnější změny v počtech ulovených zvířat se objevují ve statistikách již na počátku 50. let, kdy odlov poprvé překročil hranici 1 000 kusů. Výrazný zlom pak nastává v průběhu 70. a 80. let. Mezi roky 1982–2002 nastal téměř 800% nárůst počtů odlovené zvěře, pro třicetileté období do roku 2012 pak celkový nárůst odlovených kusů činí neuvěřitelných 1 800%. Podobný vývoj postihl i všechny okolní země. Tradičně velká pozornost je této problematice věnována v zemích dnešního Německa, které dlouhodobě vykazuje nejvyšší počty odlovených zvířat. Mezi tamní nejvýznamnější studie s popisem druhu a jeho životních projevů patří díla autorů Lutze Briedermanna „Schwarzwild“ a Heinze Meynhardta „Schwarzwildreport. Mein Leben unter Wildschweinen“. Vznikla zde řada rozsáhlých vědeckých prací, jež jsou spojeny s pokusy o trvale udržitelné hospodaření s tímto druhem, například na téma škod způsobených na polních plodinách (Keuling et al. 2009) nebo limitace přirozené obnovy lesa tímto druhem (Briedermann 1976).

V některých oblastech již dochází k významným konfliktům i v hustě obydlených oblastech a na okrajích velkoměst (Kotulski a König 2008). Divoké prase zde působí nejen vážné ekonomické škody ničením zahrad, parků, hřišť atp., ale je i významnou hrozbou z pohledu šíření chorob. Stejně příklady bychom našli v poslední době i u nás.

Skutečné současné stavy prasete divokého na území jednotlivých evropských států (včetně úhynu) se vzhledem ke způsobu života prakticky nedají odhadnout. Jedinou možností

pro orientační stanovení této hodnoty, a především jejího vývoje, je sledování statistiky úlovků. Pro ilustraci vývoje lovu a stavu prasete divokého a jeho reprodukčních schopností uvádíme stručný přehled počtů evidovaných zástřelů na našem území mezi lety 1874–2013 (Tab. 1).

Přehled vývoje lovu černé zvěře na území ČR v letech 1874–2013	
rok	ks
1874	*499
1895	*843
1911	*756
1934	*283
1949	254
1954	1205
1959	3072
1964	2965
1969	4971
1974	9948
1979	11103
1984	23251
1989	47817
1994	33947
1999	73457
2004	121956
2010	144184
2011	109383
2012	185176
2013	152250
* jedná se především o odlovy v oborních chovech zdroj : Mze, ČSÚ	

Tab. 1

U našich sousedů se situace s nárůstem počtů prasete divokého vyvíjí obdobně. V Rakousku, jako nejbližší zemi v rámci bývalé Rakousko-Uherské monarchie, pro které platily stejné patenty o jeho likvidaci ve volnosti, je vývoj odlovu téměř shodný (Urbanec 2004) (Tab. 2).

Přehled vývoje lovu černé zvěře v sousedních zemích v letech 1982–2002			
Stát	odlov v roce 1982	odlov v roce 2002	% navýšení
Česká republika	10 230	81 757	799
Rakousko	3 537	32 494	919
Slovensko	7 694	23 161	301
Německo	123 165	531 887	432

Tab. 2

Potravní nároky

Prase divoké je všežravec a nemá vyhraněné nároky na druh potravy. Její skladba se dle různých autorů uvádí mezi 80–95 % rostlin a 4,5–9 % živočichů; zbytek je neidentifikován a proměňuje se v průběhu roku (Herrero et al. 2006). Závisí nejčastěji na druhu prostředí, které prase obývá, a na změnách v dostupnosti potravních zdrojů, jako je úroda žaludů (Cutini et al. 2013), přemnožení hlodavců a hmyzích škůdců (Schley a Roper 2003) a osevních postupech (Ballari a Barrios-García 2014).

Ve výživě prasat hrají významnou úlohu bílkoviny. V případě nedostatku si prasata jejich absenci kompenzují hledáním živočišné bílkoviny (larvy hmyzu, drobní savci), popř. bílkoviny rostlinného původu (hlízký, kořínky) (Van Wieren 1996; Geisser 2000). Tato zvýšená aktivita divokých prasat je dávana některými autory (Groot Bruinderiken et al. 1994), (Duderstaendt 1995) do přímé souvislosti s vyšším výskytem na škroby bohatých žaludů a bukvic v semenných letech a se zvýšenou konzumací na škrob bohaté kukuřice.

Škody

Černá zvěř se stala jednou z nejvýznamnějších složek současných ekosystémů: svými potravními nároky ovlivňuje výrazně jak

Typické pobytové znaky černé zvěře – tzv. malovánky. Zraňování bází kmene u jehličnatých dřevin z důvodu ronění pryskyřice. Foto: Jakub Drimaj

rostlinnou, tak živočišnou složku prostředí.
Díky jejich početnosti vnímáme nyní tyto jinak
přirozené aktivity jako poškození prostředí
nebo poškození produkce.

V zemědělské výrobě, na člověkem vytvořených produkčních společenstvech rostlin, je vlastní poškození a jeho stanovení zřejmé, vyčíslitelné a uplatnitelné a zpravidla je také v nějaké formě uhrazeno, ač nemá zatím jednoznačnou oporu v právním řádu pokud jde o jasné postupy a ucelené metodiky. V těchto případech se rozhoduje na základě vzájemné domluvy uživatele honitby (jako osoby odpovědné za škodu a povinné škodu za určitých podmínek kompenzovat) a subjektu zemědělsky hospodařícího (jako osoby oprávněné škodu vyčíslit a vymáhat). V případě soudních sporů se rozhoduje na základě odborných posudků soudních znalců, jejichž přístupy k vyčíslování škody se mohou poměrně výrazně lišit a jsou především otázkou praktických zkušeností a správné míry kvalifikovaného odhadu. Nicméně se vždy jedná pouze o jednorázovou škodu vzniklou na produkci, neboť polní kultury mají krátký vývoj. O poškození v delším časovém horizontu může jít v zemědělské výrobě jen omezeně, a to nejspíše ve vztahu k produkci lučních kultur. Naopak při stanovení škody, která vznikla na populaci

druhu, na jeho další vývoji, na míře poškození konkrétního biotopu a jeho funkčnosti do budoucna apod., jsme v případě sporu bez opory. Možnosti zhodnocení škody, přesné vyčíslení v penězích a její uplatnění je zatím prakticky nereálné a současná legislativa s touto možností ani nepočítá. Platí, že negativní vliv černé zvěře je doposud vnímán především prismatem výše vyčíslitelných a uplatnitelných škod. Mimo výrobní odvětví, kde lze definovat ztrátu jen složitě, se tímto – co do existence škod, resp. jejich vyčíslitelnosti – dostáváme do určitého vakuu. To však neznamená, že fakticky žádná škoda nastala! Je zcela evidentní a mnohokrát vědecky ověřené, že i lokální přemnožení černé zvěře má významný impakt na životní prostředí (Nyenhuys 1991; Spitz 1999), a to ve formě škod na zemědělské půdě a tamních plodinách (Leranz 1983), limitace přirozené obnovy lesa (Briedermann 1976; Jedrzejewska et al. 1994; Tucak 1996), predace či konzumace lesních plodin (Herrero et al. 2004) a mršin (Wilson and Wolkovich 2011). Naopak kolegové v Maďarsku, kde se přirozená obnova dubových porostů stává vzhledem k záměřům celostátní lesnické politiky naprosto elementárním tématem, zjistili, že ač je prase divoké významným predátorem žaludů, není jeho působení pro zdárnost přirozené obnovy dubu

Mečík bahenní rostoucí v lesích evropsky významné lokality Hodonínská Dúbrava. Foto: Petr Slavík

zcela zásadní (Katona et al. 2014). Výsledky vědeckých prací kolegů z Nizozemí (Groot Bruinderink a Hazebroek 1996) však tvrdí opak. Dále tato studie uvádí, že prasata svým rytím neovlivňují půdní pH, obsah organické složky ani obsah dusíku. Ve Spojeném království byl studován vliv rytí prasete divokého v porostech ladoňky britské (*Hyacinthoides non-scripta*), kde autoři uvádí významné snížení pokryvnosti této rostliny na divočákem ovlivňovaných plochách až o 95 % (Sims et al. 2014). Zároveň však zjistili, že společenstva této rostliny po odstranění bezprostředního působení prasete divokého velmi rychle regenerují, a to především díky právě prasaty narušenému půdnímu povrchu. Velmi protichůdné a zdánlivě si odporující informace o vlivu potravního chování lze nalézt i v dalších vědeckých publikacích a budeme se mu blíže věnovat v dalším článku

V ochrannářské praxi se nejčastěji setkáváme se škodami spojenými s rytím černé zvěře. Jde o škody na dřevinách v podobě narušení schopnosti přirozené obnovy lesa v důsledku konzumace žaludů a bukvic či škody na bylinném patru (konzumace cibulek, hlíz a oddenků). Nepřímé škody jsou spojené např. s vyhledáváním bezobratlých a jejich vývojových stádií, ruderalizací narušené plochy zavlékáním cizorodých druhů rostlin na krmelištích v trusu apod. Mimoto se stále častěji objevují škody na populacích obratlovců. Markantní je zejména predace ptáků a jejich snůšek v době hnízdění. Nejvíce zasaženou skupinou jsou patrně vodní ptáci, ale také např. na zemi hnízdící moták lužní (*Circus pygargus*) a moták pochop (*Circus aeruginosus*). S postupným šířením prasete do vyšších nadmořských výšek se může nadále dramaticky vyvíjet situace i pro kurovitě ptáky jako tetřev hlušec (*Tetrao urogallus*), tetřevík obecný (*Tetrao tetrix*) a jeřábek lesní (*Bonasa bonasia*).

Závěrem

Praktických rad, zásad a popisů opatření na snížení stavů prasete divokého je obecně dostatek. Lze je nalézt v současné i historické myslivecké literatuře, proběhla celá řada seminářů a setkání, byl publikován dostatek sborníků a příruček, to vše nejen na úrovni ČR. Jak dalece však pokulhává praktická realizace prezentovaných zásad, je patrné ze

situace, která v mezinárodním měřítku v otázce hustoty populace tohoto druhu a škod z ní pramenících panuje. Se škodami způsobenými prasetem divokým se v ochraně přírody budeme setkávat pravděpodobně čím dál častěji. Znamená to zacílit zejména na problematiku ujasnění zásad udržitelného hospodaření s tímto druhem, formulovat metody a opatření, která přispějí ke zlepšení současného stavu a vytvořit standardní nástroje na podporu uživatelů honiteb hospodařících v ZCHÚ s výše popsaným druhem.

Selektivní odchyt divokých prasat. Foto: Karel Gazda

Hodonínská Důbrava – unikát na písku

Duny z navátého písku na nepropustném podloží, sušší i vlhčí místa, světlo i stín – to vše tvoří jedinečnou mozaiku, na které naleznete druhově mimořádně bohaté společenstvo spojující do nevídané mozaiky prvky suchomilné a mokřadní. Ide také o jednu ze tří lokalit s výskytem evropsky významného druhu mečíku bahenního (*Gladiolus palustris*) v České republice a jedinou, kde se tento druh vyskytuje v lese.

Nejzachovalejší, jádrové části evropsky významné lokality byly k 1. 4. 2014 vyhlášeny Národní přírodní památkou Hodonínská Dúbrava, která v rámci svých 683 ha plochy zahrnuje všechna zde dosud známá místa výskytu mečíku bahenního a dále má chránit jediné společenstvo panonských teplomilných doubrav na písčích v ČR.

Povinností AOPK ČR je pravidelný monitoring tohoto druhu. Provádí se prostým sčítáním jedinců a počtu jejich lodyh v době květu, protože v jiném období je téměř nemožné nekvetoucí rostliny v podrostu světlé doubravy rozlišit. Vzhledem k tomu, že druh velmi citlivě reaguje na úhrn srážek v zimním a jarním období, jeho početnost meziročně značně kolísá. Jde samozřejmě o změny zdánlivé, protože tento vytrvalý geofyt přežívá ve formě hlízy i v nepříznivých sezonách, kdy nemusí vykvést, nebo dokonce ani vytvořit nadzemní část.

Malý počet lokalit spolu s citlivostí na sezonní průběh počasí dělá z mečíku bahenního skutečně vysoce ohrožený druh. Bohužel i zdánlivá přednost v podobě podzemních orgánů se v posledních letech stává v Hodonínské Důbravě spíše Achillovou patou této rostliny. Podstatná část evropsky významné lokality je totiž stále více zasažena intenzivním rytím černé zvěře v období vegetačního klidu. Během let 2013 a 2014 bylo intenzivní rytí prasat zaznamenáno také v místech výskytu mečíku bahenního. Zatím není zcela zřejmé, zdali k tomu dochází z důvodu přímého vyhledávání cibulek jako zdroje potravy, anebo jsou rostliny poškozovány druhotně. Faktem však zůstává, že se počty rostlin v rámci známých mikrolokalit znatelně snižují. Tento stav hrozí přímou likvidací významné části populace, ale i nepřímo otevírá cestu invazním rostlinám, v místních podmínkách zejména zlatobýlu obrovskému (*Solidago gigantea*).

Kromě zmiňovaného mečíku se situace dotýká také řady dalších ohrožených vytrvalých druhů přežívajících ve formě podzemního orgánu – hlízy, cibule či oddenku. V Hodonínské Dúbravě jde např. o několik druhů kosatců (*Iris variegata*, *Iris sibirica*, *Iris graminea*), lýkovec vonný (*Daphne cneorum*), žluťuchu jednoduchou (*Thalictrum simplex*) či regionálně významnou populaci prstnatce Fuchsova (*Dactylorhiza fuchsii*).